

dr hab. Agnieszka Hess
Instytut Dziennikarstwa, Mediów i Komunikacji Społecznej
Uniwersytet Jagielloński

Kraków, 19.08.2017

RECENZJA

rozprawy doktorskiej mgr Olhi Tkachenko

Discourse of Ukrainian Identity during Orange Revolution and Euromaidan in Contemporary Polish Opinion Making Press

przygotowanej pod kierunkiem prof. nadzw. dr. hab. Bogdana Szlachty

Recenzja odnosi się do następujących elementów: znaczenia problematyki badań, w tym ważności i istotności podjętego tematu; struktury rozprawy; zawartości merytorycznej; zastosowanej metodologii i przebiegu badań; formalnych aspektów pracy. Na końcu zaprezentowana została konkluzja dotycząca dopuszczenia rozprawy do dalszego procedowania.

Na Ukrainie mają obecnie miejsce wydarzenia, które prawdopodobnie określą i nadadzą nowy sens ukraińskiej tożsamości na wiele następnych lat. Już z tego powodu z satysfakcją należy przyjąć pracę, która eksploruje zagadnienie ukraińskiej tożsamości narodowej. Wartością dodaną jest to, że Autorka analizuje medialny obraz tożsamości, którą czuje.

Olha Tkachenko napisała pracę na temat sposobu prezentowania i interpretowania ukraińskiej tożsamości w polskiej sferze publicznej. Istota wyboru takiej perspektywy tkwi w relacjach polsko-ukraińskich po 1991 roku. Po rozpadzie Związku Radzieckiego Polska uznała rolę Ukrainy w regionie i dążyła do nadania stosunkom polsko-ukraińskim wymiaru „partnerstwa strategicznego”. Trzy najważniejsze momenty w najnowszej historii Ukrainy – 1991, 2004 i 2013 roku – to jednocześnie trzy kroki ku nowoczesnej obywatelskości i świadomego budowania własnego państwa. Polskie media były wnikliwymi obserwatorami tych wydarzeń. Stała obecność problematyki ukraińskiej w polskiej sferze publicznej daje

Alt

podstawę do stawiania hipotez badawczych dotyczących sposobu postrzegania i interpretowania tożsamości ukraińskiej „na zewnątrz”.

W pracy wykorzystane zostały metody: porównawcza, opisowa, historyczna, systemowa oraz zestaw ilościowych i jakościowych technik do analizy przekazów medialnych, w tym analiza zawartości i krytyczna analiza dyskursu.

Wyniki badań prezentowane w rozprawie mogą mieć wartość poznawczą dla różnych organizacji międzynarodowych oraz instytucji i ośrodków badawczych poza Polską, przede wszystkim na Ukrainie i w państwach Unii Europejskiej. Dlatego dobrze, że praca napisana została w języku angielskim.

Znaczenie problematyki badań

Problem tożsamości jest jednym z kluczowych zagadnień współczesnych debat społeczno-politycznych i jednym z istotnych tematów badań w naukach społecznych. Konceptualizacja tożsamości narodowej zyskiwała na ważkości od zakończenia drugiej wojny światowej, na stałe zaś weszła do obiegu naukowego w latach osiemdziesiątych XX wieku. Stała się preferowanym pojęciem dla określenia kulturowych i społeczno-psychologicznych aspektów istnienia narodów.

Studia nad tożsamością narodową prowadzone są w ramach wielu dyscyplin naukowych – socjologii, politologii, stosunków międzynarodowych, antropologii, psychologii, historii, a nawet ekonomii. Problematyka recenzowanej rozprawy mieści się w obszarze zainteresowań nauk o mediach, obejmuje również zagadnienia z zakresu nauk o polityce i socjologii. Łączy w sobie studia nad tożsamością narodową i analizę wzajemnych relacji mediów i polityki. Chociaż są to tematy mocno eksplorowane, to na marginesie ich rozważań pozostają zainteresowania badawcze skupiające uwagę na role jakie pełnią media w budowaniu tożsamości narodowej i zmianie relacji między aktorami politycznym. Olha Tkachenko prezentuje w recenzowanej rozprawie podejście medioznawcze, które w centrum zainteresowania stawia analizę procesów komunikowania i mediów. Warto dodać, że wśród dostępnych w polskiej literaturze naukowej prac dotyczących Ukrainy dominują publikacje opisujące wyniki fragmentarycznych badań (poszczególnych wydarzeń lub aktorów biorących w nich udział). Brakuje natomiast rozpraw o bardziej uniwersalnym charakterze, omawiających problemy w sposób całościowy, z uwzględnieniem różnorodnych czynników i

perspektyw badawczych. Recenzowana rozprawa jest przykładem takiej właśnie pracy. W tym sensie można uznać ją za nowatorską.

Założenia dysertacji są wartościowe poznawczo. Autorka podejmuje temat aktualny i ważny, słabo zbadany i do badania trudny. Docenić należy zarówno wybór tematu badań, perspektywę badawczą, wieloaspektowe podejście do problemu, jaki i przebieg oraz zakres przeprowadzonych analiz.

Struktura rozprawy

Konstrukcja wewnętrzna pracy ma charakter problemowy. Wstęp zawiera wszystkie elementy zwyczajowo wymagane w takiej części rozprawy – przedstawienie problemu badawczego, zarys teoretyczny, cel dysertacji, podstawowe pytania i hipotezy badawcze, opis metodologii i zastosowanych w analizie technik badawczych oraz zawartości pracy. Rozprawa składa się z pięciu rozdziałów. Pierwsze dwa mają charakter teoretyczny, w dwóch kolejnych Autorka prezentuje wyniki badań własnych, a w piątym przedstawia modele i schematy reprezentacji medialnych, które konstruuje na podstawie wyników przeprowadzonej analizy. Zakończenie zawiera odpowiedzi na pytania badawcze postawione we wstępie oraz weryfikację hipotez badawczych. Na końcu pracy zamieszczona została obszerna bibliografia.

Należy stwierdzić, że praca została gruntownie przemyślana i bardzo dobrze skonceptualizowana, co znajduje odzwierciedlenie w jej strukturze. Treści zawarte w rozdziałach teoretycznych dobrze odpowiadają logice przyjętej w pracy. Pierwszy rozdział w całości poświęcony został omówieniu problematyki badań nad tożsamością narodową oraz metodologii badań, w szczególności analizie dyskursu. W drugim rozdziale Doktorantka przedstawia najważniejsze koncepcje dotyczące roli mediów opiniotwórczych w systemie medialnym w państwach demokratycznych, a następnie zastanawia się nad pozycją i znaczeniem prasy prestiżowej w Polsce. Konstrukcja tego rozdziału służy uzasadnieniu doboru materiału badawczego. Autorka z sukcesem argumentuje, dlaczego wybrała do analizy materiały publicystyczne dotyczące wydarzeń na Ukrainie, które ukazały się na łamach polskich tygodników opiniotwórczych.

Dwa kolejne rozdziały przedstawiają wyniki badań własnych. W rozdziale trzecim zaprezentowano rezultaty analizy dotyczącej sposobu przedstawiania Ukrainy w polskich

tygodnikach opinii w latach 2004-2005, a więc przed, w trakcie i po „Pomarańczowej Rewolucji”. W rozdziale czwartym przedstawiono z kolei wyniki analizy, prowadzonej tymi samymi metodami, w odniesieniu do wydarzeń z 2013 i 2014 roku („Euromajdan”). Manifestacje i protesty, które przetoczyły się wtedy przez Ukrainę były największe od momentu uzyskania przez ten kraj niepodległości w 1991 roku. Celem badań, była identyfikacja zmiany w sposobie prezentacji i interpretacji przez polskich dziennikarzy wizerunku tożsamości narodowej Ukraińców w tych okresach. W rozdziale piątym Autorka, na podstawie przeprowadzonych badań własnych, identyfikuje dominujące dyskursy medialne o tożsamości ukraińskiej występujące w polskiej prasie opiniotwórczej.

Należy pochwalić Autorkę za przemyślany podział treści zarówno w teoretycznej, jak i empirycznej części pracy.

Podstawy teoretyczne pracy

Teoretyczna część dysertacji stanowi dobrze usystematyzowane, problemowe zaplecze do badań nad medialnymi reprezentacjami tożsamości narodowej. Część ta ma dużą wartość poznawczą. Doktorantka nie powieli bowiem opisu podstawowych teorii i koncepcji badań nad tożsamością znanych w naukach społecznych, ale prezentuje własne podejście badawcze, łączące studia nad tożsamością z analizą dyskursu.

Na uwagę zasługuje umiejętność Autorki do syntezy i problemowego przedstawiania teoretycznych podstaw projektu naukowego. Do zaprojektowania badań dotyczących dziennikarskich interpretacji tożsamości ukraińskiej i roli mediów w kształtowaniu opinii na temat innych narodów z powodzeniem wykorzystwała zarówno koncepcje i teorie filozoficzne, socjologiczne, jak i psychologiczne. Uwzględniła schematy tożsamości społecznej i osobistej. Za szczególnie interesujące uznaję rozważania dotyczące miejsca narracji w procesie odkrywania tożsamości. Autorka wychodzi od koncepcji Charlesa Taylora, który podkreśla, że zdolność do artykulacji (a więc objaśniania interpretacji) jest integralną częścią „przeżywania”. Dzięki niej człowiek jest w stanie ustalić relację do przeszłości, innych osób, a także nadać cel swojemu życiu¹. Autorka czerpała inspiracje również z bogatego wyboru koncepcji socjologicznych, m.in. z prac współczesnych symbolicznych interakcjonistów, takich jak Sheldon Stryker, czy Peter Burke oraz

¹ Ch. Taylor, *Sources of the Self: The Making of the Modern Identity*, Harvard University Press, 2001.

psychologów społecznych, np. Henriego Tajfela. Pokazała tożsamość jako to, co powstaje jako relacja między jednostką a strukturą społeczną oraz wagę zaangażowania jednostki w poszczególne tożsamości. Dobrym pomysłem było także wykorzystanie typologii tożsamości indywidualnej i zbiorowej, zaproponowanej przez Pawła Ścigaję, jako punktu wyjścia do badań reprezentacji medialnych tożsamości narodowej².

Pewien niedosyt budzi natomiast komunikologiczne tło teoretyczne pracy. Autorka z sukcesem przedstawiła najważniejsze socjologiczne koncepcje studiów nad dyskursem Normana Fairclougha i Ruth Wodak oraz mniej znaną koncepcję Theo van Leeuwena, ale brakuje w pracy perspektywy badawczej, stosowanej w dyscyplinie nauk o mediach. W drugim rozdziale dysertacji omówiony został proces komunikowania w ujęciu systemowym (istotnym bardziej w podejściu nauk o polityce niż nauk o mediach) natomiast pominięto zagadnienie mediatyzacji (znajdujące się w centrum zainteresowań nauk o mediach), które jest istotne dla podjętego przez Doktorantkę tematu. Moim zdaniem, uwzględnienie - w teorii pracy - koncepcji dotyczących sfery publicznej i roli mediów w jej kształtowaniu podniosło by jeszcze wartość merytoryczną rozprawy. Głównym założeniem projektu było przecież badanie przekazów medialnych. Brakuje chociażby omówienia koncepcji Paula Lazarsfelda oraz Maxwella McCombsa i Donalda Shawa. Pierwszy z nich wprowadził pojęcie *agendy setting* (definiował ją jako zdolność mediów do konstruowania listy najważniejszych wydarzeń). Pozostali dwaj badacze opierali hipotezę *agenda setting* na założeniach, że media w istotny sposób wpływają na formowanie opinii publicznej, ukierunkowując uwagę odbiorców na jedne wydarzenia, a inne ignorując³. Przydałoby się też omówienie koncepcji dotyczących czynników atrakcyjności medialnej i selekcji informacji w mediach. Uwagi te formułuję dlatego, że Autorka wykorzystuje w części empirycznej dorobek nauk o mediach związany z powyższymi zagadnieniami, natomiast nie uwzględnia go w teoretycznej części pracy.

Podsumowując ocenę teoretycznych podstaw pracy, należy stwierdzić, że Autorka bardzo dobrze orientuje się w literaturze z obszaru nauk społecznych dotyczącej podjętego tematu i, z powodzeniem, przedstawiła problemowe zaplecze teoretyczne do badań nad medialnymi reprezentacjami tożsamości narodowej. Pewnym mankamentem jest zbyt

² P. Ścigaj, *Tożsamość narodowa. Zarys problematyki*, Księgarnia Akademicka, Kraków 2012.

³ Dobek-Ostrowska B., *Przedmowa do wydania polskiego*, M. McCombs, *Ustanawianie agendy. Media masowe i opinia publiczna*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2008, s. XIII, XIV.

wąskie ujęcie tematu z punktu widzenia zainteresowań nauk o mediach. Za szczególny walor pracy uznaję natomiast indywidualne, twórcze podejście Autorki do projektu badawczego.

Zastosowana metodologia i przebieg badań

Tożsamość jest pojęciem odczytywanym, interpretowanym na wielu poziomach. Trudny i wieloaspektowy przedmiot badań wymaga zastosowania różnych metod i technik badawczych. Autorka rozprawy bardzo dobrze poradziła sobie z ich doбором. Przeprowadziła analizę zawartości, ale przede wszystkim zastosowała metodę jakościową - krytyczną analizę dyskursu. Badania tożsamości muszą uwzględniać analizę elementów niejawnych, dlatego takie rozwiązanie oceniam wysoko. Autorka bardzo dobrze poradziła sobie także z przebiegiem i opisem wyników badań. Konsekwentnie poszukiwała odpowiedzi na zadane pytania badawcze i zweryfikowała postawione – we wstępie pracy – hipotezy. Za szczególnie wartościowy uważam piąty rozdział dysertacji. Doktorantka opisała w nim dominujące dyskursy medialne o tożsamości ukraińskiej, które występowały w polskiej prasie opiniotwórczej w badanych okresach. Rozdział ten zawiera odniesienia do wyników analizy, ale także do koncepcji omówionych w teoretycznej części pracy. Autorka udowodniła, że nie boi się stawiać odważnych hipotez badawczych oraz potrafi konstruować przemyślane schematy na podstawie osiągniętych wyników badań.

Moją wątpliwość budzi jedynie opis i sposób prezentacji wyników analizy zawartości. Autorka podkreśla, że metoda ta posłużyła jej jako wstępny etap badań i że zastosowała ją zarówno do badań ilościowych, jak i jakościowych. W dyscyplinie nauk o mediach istnieją standardy opisu analizy zawartości. Metoda ta opiera się przede wszystkim na badaniach ilościowych, jest metodą o charakterze statystycznym i może stanowić jedynie podstawę do wysnuwania wniosków o charakterze jakościowym. Narzędziem analizy zawartości jest klucz kategoryzacyjny (książka kodowa), który umożliwia gromadzenie dużej liczby danych, które mogą być wykorzystane do różnych analiz. Autorka nie prezentuje i nie omawia klucza kategoryzacyjnego, a wyniki badań analizy zawartości przedstawia wybiórczo. Takie rozwiązanie nie ujmuje wartości merytorycznej pracy, ale stanowi pewne uchybienie dotyczące przejrzystości opisu stosowanej metodologii badań. Stąd, uważam, że do dysertacji powinien zostać dołączony aneks z kluczem kategoryzacyjnym do analizy zawartości.

Analiza zgromadzonego materiału badawczego i wnioski, które Autorka sformułowała na każdym etapie analizy dyskursu na temat tożsamości ukraińskiej w polskich mediach opiniotwórczych, doprowadziły ją do zidentyfikowania prawidłowości w sposobie przedstawiania problematyki ukraińskiej. Doktorantka dowiodła też, że krytyczna analiza dyskursu jest skuteczną metodą do prowadzenia tego rodzaju badań. Reasumując, realizację projektu badawczego uznać należy za bardzo udaną a wnioski za wartościowe poznawczo.

Formalne aspekty rozprawy

Praca napisana została ładną, poprawną angielszczyzną, językiem formalnym, właściwym dla prac naukowych i jednocześnie przystępnym dla czytelnika. Przypisy i bibliografia sporządzone zostały poprawnie. Praca jest staranna pod względem edytorskim.

Bibliografia zawiera najważniejsze pozycje z dyscyplin: socjologii, nauk o polityce i nauk o mediach. Brakuje w niej jednak prac kilku autorów, którzy zajmują się problematyką podejmowaną przez Doktorantkę, a których dorobek jest ceniony przez komunikologów (np. M. McCombsa, J. Galtunga, M. H. Ruge, T. Harcupa, D. O'Neila, W. Schulza, H.M. Kepplingera). Szkoda, że nie ma w pracy aneksu, który dostarczałby bardziej szczegółowej wiedzy na temat zastosowanego narzędzia do badań analizy zawartości (klucza kategoryzacyjnego).

Konkluzja

Pragnę podkreślić, że pomimo zawartych w recenzji uwag, praca spełnia wszelkie wymogi stawiane rozprawie na stopień naukowy doktora w dyscyplinie nauk o mediach. Biorąc pod uwagę zalety recenzowanej pracy pt. *Discourse of Ukrainian Identity during Orange Revolution and Euromaidan in Contemporary Polish Opinion Making Press*, o których była mowa wyżej: nowatorski charakter problematyki, ujęcie zagadnienia, obszerny materiał badawczy, a także poprawność wyводу oraz przystępny i precyzyjny styl narracji, zgodnie z art. 13 Ustawy o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki z dnia 14 marca 2003 r., wnoszę o dopuszczenie p. mgr Olhi Tkachenko do kolejnego etapu przewodu doktorskiego.

Kraków, 19 sierpnia 2017

Agnieszka Hess

